

Søkort og verdenssyn - i senmiddelalderen og renæssancen

Af stud. mag. Thorbjørn Thaarup

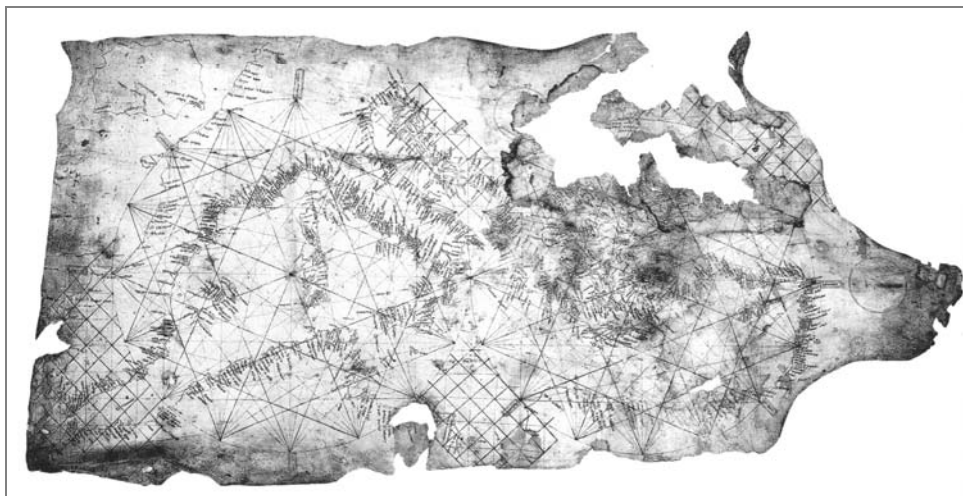
Havet er ikke, og har aldrig været, en sikker arbejdsplads. Farerne har dog ikke holdt mennesket fra at udnytte dets muligheder for transport, opdagelser og eventyr. Søfarten i renæssancen var, som i andre epoker, scene for både drama og eventyr. Langt de fleste rejser til søs blev dog ikke gjort af mennesker med opdagelse og erobring for øje, men af sømænd der havde til opgave at bringe mennesker og varer fra et sted til et andet. De ønskede ikke drama, men sikkerhed - selvom havets farer nok har fået blodet til at rulle godt til i deres årer. Den sikkerhed, der i Middelhavet kunne bringe skibene fra et sted til et andet, og som var medvirkende til økonomisk vækst for især de norditalienske bystater, blev opnået ved godt sømandsskab og gode hjælpemidler. I denne artikel ses nærmere på et af disse hjælpemidler - portolankortet.

Portolankort var senmiddelalderens og renæssancens udgave af de søkort, der i dag i elektronisk form leder kaptajnerne sikkert rundt på verdenshavene. Selvom de naturligvis ikke var nær så nøjagtige som nutidens kort, var de til stor hjælp for søfarten – især i Middelhavet, der er det område, der dækkedes af langt de fleste portolankort.

Det er værd at bemærke, at portolankort og portolaner ikke er det samme, selvom man af og til hører benævnelserne brugt som synonymmer. En portolan var en samling af sejlbeskrivelser, der både kunne indeholde skrevne beskrivelser af kyster, fremherskende vinde og havstrømme samt tegnede kort – portolankort. I denne artikel ligger fokus netop på den grafiske gengivelse af havene og på den viden, der kommer til udtryk i de fascinerende og ofte også meget smukke kort.

Carte Pisana

Det første portolankort, vi kender, er fra slutningen af 1200-tallet. Carte Pisana, som det kaldes, er lidt af en gåde for historikere verden over. Kortet ligner nemlig i al væsentlighed de søkort over Middelhavet og Sortehavet, der skulle komme til at blive dominerende gennem de næste ca. 400 år. Selv for et menneske, der er vokset op med flyfotos og præcise satellitmålinger, er alle Middelhavets konturer let genkendelige på Carte Pisana - i hvert fald når man har vænnet sig til det lettere udviskede udseende, som tidens tand har givet det gamle kort. Selvom der er visse ujævnheder i gengivelsen af blandt andet Italien, viser Carte Pisana en verden, der i høj grad ligner den, vi kender i dag - og det flere hundreder år før renæssancen. Dette er interessant, fordi kortet dermed viser os, at ikke alle videnskaber eller verdensopfattelser ændrede sig med overgangen fra middelalderen til renæssancen. På trods af de mange nybrud, der skete fra 1400-tallet til 1600-tallet blev ikke al middelalderens viden forkastet.

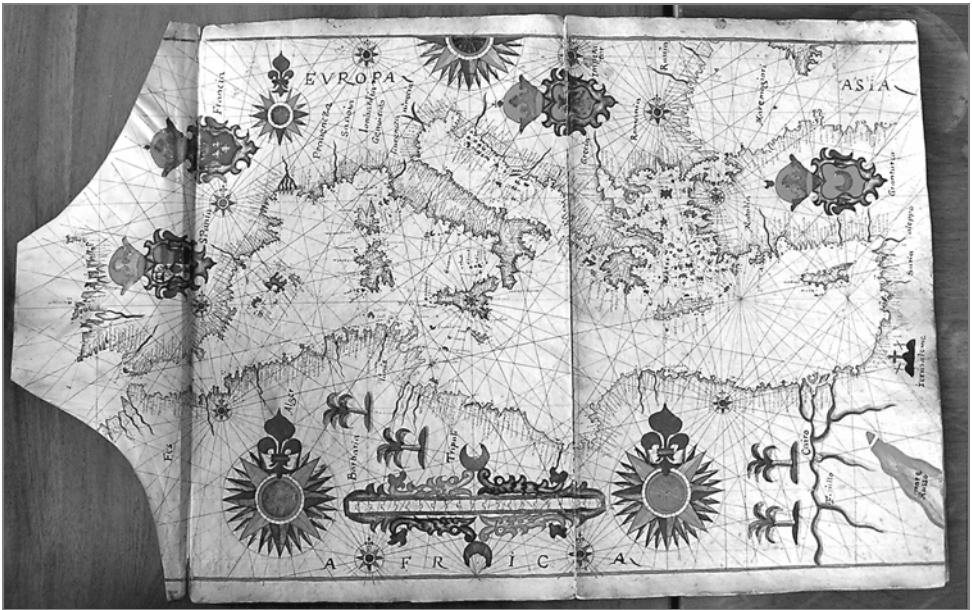
Carte Pisana, der blev tegnet i slutningen af 1200-tallet, er det ældste portolankort, vi kender til. Selvom kortet er noget slidt, træder Middelhavets konturer stadig fint frem.

En viden, som den Carte Pisana indeholder, kommer ikke ud af ingenting, men da vi ikke har nogle tidligere kort at forholde os til, kender vi ikke udviklingen i denne viden, før vi støder på den i Carte Pisana, og også de skrevne kilder er forbløffende tavse. Vi må blot forholde os til, at vi står med en korttype, der skulle vise sig yderst langtidsholdbar. De portolankort, som Handels- og Søfartsmuseet er i besiddelse af, understreger denne pointe glimrende, da de på trods af deres senere fremstillingsdato ikke adskiller sig væsentligt fra kort, der er tegnet århundreder tidligere.

Portolankortenes brug og udseende

Portolankortene blev tegnet på dyreskind - et materiale der er yderst holdbart i et miljø med vind, vejr og skumsprøjt, og de har med deres store koncentration af viden udgjort et vigtigt hjælpemiddel for datidens søfolk, der naturligvis ikke havde nutidens avancerede navigations-instrumenter til rådighed. På trods af kortene var det derfor ikke altid helt let for dem at fastslå deres position. Det var for eksempel svært for dem at konstatere, hvilken længdegrad de befandt sig på, selvom de både havde kompas og et detaljeret kendskab til stjernehimlen. Derfor var præcis viden om Middelhavets kyster af stor vigtighed - denne viden organiserede skaberne af portolankort i en stor detaljerighed og en endog meget stor mængde af stednavne. Disse navne på havnebyer blev skrevet fra kysten og ind i land, således at navigatørerne om bord på skibene måtte vende og dreje kortet alt efter, hvilken kyst de skulle have kendskab til. Der er altså ikke nogen bestemt retning på portolankort - de kan og skal læses fra alle vinkler.

De to vigtigste fremstillingssteder for portolankort var norditalien og Catalonien. Især blev mange kort skabt i Genova, Venedig og også Las Palmas. Vi inddeler derfor kortene i en norditaliensk og en catalansk skole. Kortene fra Norditalien har generelt et meget enkelt udseende,

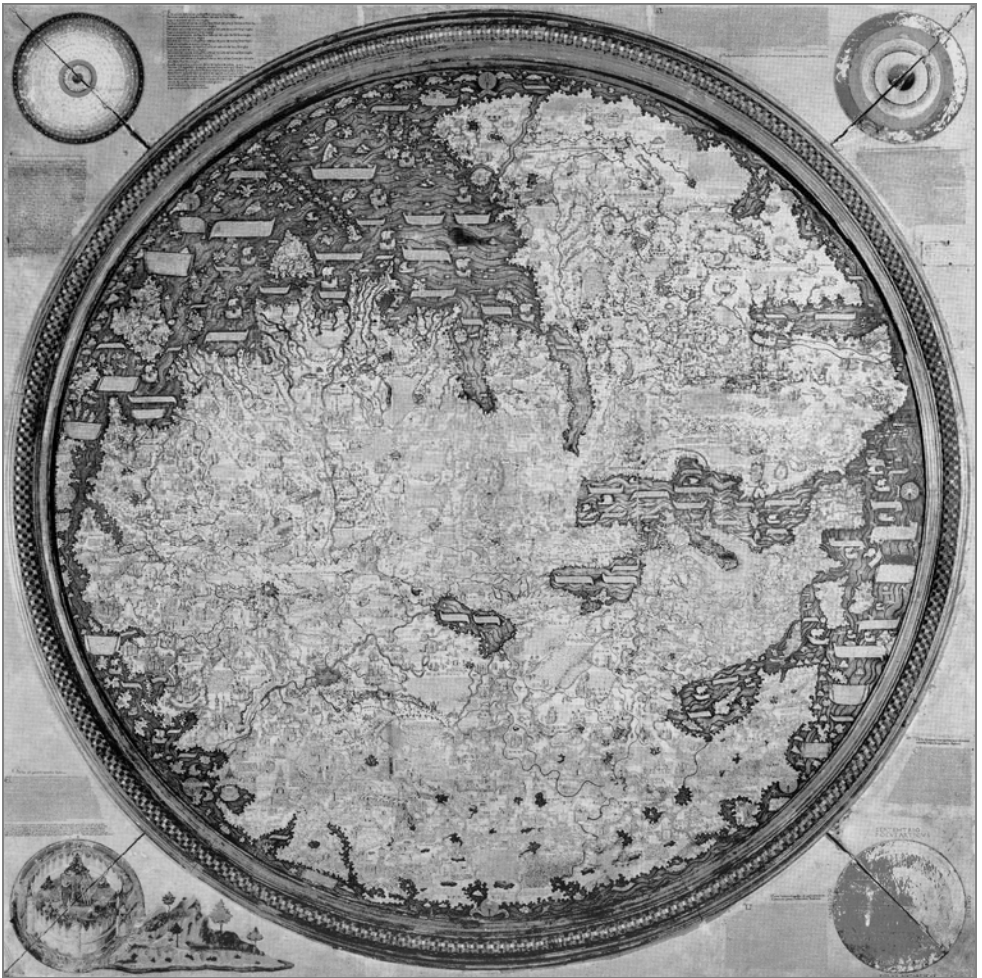
Italiensk portolankort fra midten af 1500-tallet. Udsmykningen er rigere og langt mere velholdt end på Carte Pisana, men kortets grundform og funktionalitet er stort set uændret. Kortet er tegnet på pergament, der fremstilles af et stykke dyreskind, som f.eks. ryggen af en ged. Det forklarer pergamentets specielle form, hvor tilspidsningen til venstre skyldes dyrets nakke.

hvor fokus alene er på funktionen som søkort, og hvor der næsten ingen detaljer ses inde i landet. De catalanske kort derimod præsenterer ofte en stor rigdom i farverige detaljer, der ikke har haft nogen funktion for den praktiske navigation. Her ses bjergkæder, floder, byer og beduiner i ørkenen. En del af disse kort er givetvis også blevet fremstillet til udsmykning af redernes og købmændenes domiciler.

Billeder af verden - verdensbilleder

Portolankortene blev altså skabt med flere mål for øje. Godt nok var deres primære formål at skabe sikkerhed til søs, men i deres anvendelse som udsmykning havde de også en anden funktion – nemlig at bekræfte iagttagelserne i en bestemt verdensopfattelse. En verdensopfattelse der byggede på et ønske om overskuelighed og sikkerhed i en verden, hvor handel udgjorde livsgrundlaget. I en kapitalistisk økonomi er der ikke plads til myter og eventyrlige fortællinger – ja selv religionen indtager en beskedent plads i de meget nøgterne portolankort.

Kort er således ikke en neutral gengivelse af landskaber eller havområder. De har altid et formål, der er præget af skaberens verdensforståelse og af brugernes behov. For at forstå korts indhold og mening er det derfor nødvendigt at have et kendskab til det samfund, de skabes i. En sådan forståelse af portolankortene hjælpes på vej af en sammenligning med de ligeledes senmiddelalderlige mappæ mundi. Disse kort havde som formål at vise et kristent univers med fokus på bibelske fortællinger og ofte med et jordisk paradys placeret i den fysiske verden. Både i forhold til udseende og mentalitet adskilte disse mappæ mundi sig meget fra de kort vi bruger i dag, og igennem renæssancen blev de mindre og mindre almindelige. Med opsplitningen af kirken ved reformationen i 1500-tallet og den øgede fokus på naturvidenskaberne mistede den kristne kirke sit monopol på skabelsen af samfundsmæssig og mental sammenhængskraft, mens handlen, der skabte portolankortene, blot blev stærkere og stærkere. Det er dog vigtigt at fastslå, at denne ændring ikke skete fra den ene dag til den anden, men over en lang årrække. I renæssancen ser vi således nogle kort, der er kraftigt inspireret af portolankortenes maritime viden, samtidig med at de placerer denne viden i en kristen sammenhæng. Et meget berømt eksempel er Fra Mauros mappæ mundi fra midten af 1400-tallet.

Fra Mauros mappa mundi fra midten af 1400-tallet. I Middelhavsregionen ses inspirationen fra portolankortene tydeligt.

Fra Mauro arbejdede i en kristen ramme på klostret St. Michele i Venediglagunen. Men selv om han tilhørte et kristent miljø, havde han øje for nødvendigheden af fysisk geografisk viden. Hans evner som kartograf var anerkendt viden om, hvilket blandt andet en ordre fra den

portugisiske konger bevidner, og hans store verdenskort formår endnu at fascinere, selvom, eller måske netop fordi, det både i form og indhold adskiller sig fra vore dages normer. Inspirationen fra portolankortene ses især i Middelhavsområdet, der stort set fremtræder, som vi har lært det at kende i dag, mens gengivelsen af især Asien og Afrika bygger på skrevne kilder og mundtlige overleveringer. Det er interessant at iagttage, hvordan den ganske præcise kartografiske viden, der skabtes inden for datidens søfart, påvirkede den del af kartografien, der var beregnet på at give et indblik i Guds skaberværk. I Fra Mauro's kort eksisterer denne viden for eksempel side om side med Edens Have, der ses i nederste venstre hjørne.

Denne sammensmeltning af to for os meget forskellige verdener, giver os et eksempel på, hvordan verdensopfattelser løbende ændrer sig, og at de inddelinger, der foretages i verdenshistorien, ikke skal tages som absolutte skel, men alene som retningslinjer, der gør det nemmere for os at strukturere vores viden om fortiden. Ved sammenligningen af forskellige af renæssancens korttyper ses det, hvordan nogle verdensopfattelser ændrede sig, mens andre blev bevaret.

Portolankortenes gengivelse af verden er ikke blot genkendelig for os, fordi dem, der tegnede disse kort, var bedre kartografer end dem, der udfra en kristen tankegang tegnede verdenskort, der for os ser primitive og kun svært genkendelige ud. Den handelsbaserede verden, portolankortene blev skabt i, ligner derimod vores nutidige samfund mere end den åndelige verden, som mappæ mundi skulle skabe en forståelse af. Portolankortenes skabere lagde således vægt på stort set de samme karakteristika ved verden som nutidens korttegnere, mens middelalderens kristne kartografer igennem deres verdenskort viste en åndelig verden, der er mere utilgængelig for os.

I denne pointe findes også en af årsagerne til, at portolankortene vedblev at være almindelige op gennem renæssancen og helt op i 1700-

tallet, mens produktionen af mappæ mundi døde hen. Selvom centret for handlen flyttede sig fra Norditalien, over Spanien og Portugal og siden til Nederlandene og England, viser portolankortene os en verden, der med udgangspunkt i middelalderen overskred "grænsen" til renæssancen for at blive dominerende helt op til i dag.

Denne artikel er en del af hæftet *At finde vej til søs – fire indblik i renæssancens søfart*, udgivet af Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg i 2006. Det samlede hæfte kan bestilles på museets hjemmeside www.maritime-museum.dk.